

Wstęp

Problematyką katowickiego środowiska architektonicznego okresu międzywojennego zajmowali się do tej pory głównie: Waldemar Odorowski, Barbara Szczyпка-Gwiazda oraz Ewa Chojecka. Znakomita książka Odorowskiego prezentuje szerokie spektrum zagadnień z zakresu architektury Katowic¹. Znajdują się w niej cenne informacje dotyczące niektórych twórców, działalności Związku Architektów na Śląsku oraz uwarunkowań polityczno-społecznych, jakim podlegała architektura w latach 1922–1939. Barbara Szczyпка-Gwiazda, autorka artykułu *Czy istniało środowisko architektów w Katowicach w okresie międzywojennym? Próba analizy*², zauważa podobieństwo rozwoju architektury Katowic i Gdyni, jak również zależność formy architektonicznej od programów politycznych województwa. Za Odorowskim podkreśla rolę Tadeusza Michejdy w kształtowaniu się środowiska śląskich architektów oraz prezentuje najważniejsze realizacje modernistyczne Katowic. Na zawarte w tytule pytanie odpowiada twierdząco, podkreślając nowoczesność i indywidualizm rozwiązań. Ewa Chojecka w omówieniu *Specyfika środowiska architektonicznego Katowic: od Alexisa Langerera do Juranda Jareckiego* konkluduje, że główną cechą tego środowiska jest różnorodność, mnogość inspiracji i ciągle dążenie do budowania własnej tożsamości³. Bardzo niewielu architektów związanych z Katowicami w okresie międzywojennym doczekało się monografii. Są to: Tadeusz Michejda, Zygmunt Gawlik, Ludwik Wojtyczko oraz Franciszek Mączyński⁴. Inni byli wspomniani przy

¹ W. ODOROWSKI, *Architektura Katowic w latach międzywojennych 1922–1939*, Kat. 1994.

² B. SZCZYPKA-GWIAZDA, *Czy istniało środowisko architektów w Katowicach w okresie międzywojennym? Próba analizy*, w: *Katowice. W 136. rocznicę uzyskania praw miejskich*, red. A. BARCIAK, Kat. 2002, s. 207–216.

³ E. CHOJECKA, *Specyfika środowiska architektonicznego Katowic: od Alexisa Langerera do Juranda Jareckiego*, w: *Katowice. W 136. rocznicę uzyskania praw miejskich...*, s. 205.

⁴ E. STACHURA, *Tadeusz Michejda (1895–1955). Śląski architekt lat międzywojennych*, Kat. 1986; E. STACHURA, *Tadeusz Michejda – śląski architekt dwudziestolecia międzywojennego*, w: „Ziemia Śląska” 1989, T. 2, red. L. SZARANIEC; E. STACHURA, *Życie i twórczość Tadeusza Mi-*

okazji opracowań monograficznych dotyczących różnych dzieł architektury, m.in. Muzeum Śląskiego w Katowicach oraz gmachu Urzędu Wojewódzkiego i Sejmu Śląskiego tamże⁵. W 2012 r. ukaze się monografia Karola Schayera autorstwa George'a Arbida: *Karol Schayer, Architect (1900–1971): A Pole in Beirut*. Niektórym architektom poświęcono odrębne hasła w słownikach biograficznych, przede wszystkim w *Polskim słowniku biograficznym* (Franciszek Krzywda-Polkowski, Marian Lalewicz, Tadeusz Michejda, Wacław Nowakowski, Antoni Olszewski, Józef Rybicki, Karol Schayer) oraz *Chorzowskim słowniku biograficznym* (Witold Cieczcott-Danilewicz, Witold Eyssmont, Józef Kozielek, Tadeusz Michejda, Antoni Olszewski, Stanisław Tabeński).

W swojej pracy Odorowski zauważa, że początkowo, po 1918 r., Katowice (i szerzej: województwo śląskie) nie posiadały własnej kadry architektonicznej. Działający do 1918 r. przedsiębiorcy niemieccy nie mogli z przyczyn politycznych projektować i budować w sposób jawny, zwłaszcza w obrębie architektury publicznej. Potrzeby były jednak ogromne. Nowa rola Katowic, jako stolicy województwa, oraz polski charakter tych ziem wpłynęły na wzmożony ruch budowlany i dyskusję nad kwestią polskości stosowanych form. Śląsk przyciągał fachowców z różnych regionów. Aby objąć stanowisko w najważniejszych instytucjach, czyli Śląskim Urzędzie Wojewódzkim i magistratach, należało spełnić kryterium wykształcenia oraz znajomości języka polskiego. Niestety, ostatni warunek często stanowił problem dla dawnej wyższej i niższej kadry technicznej. W związku z tym należało ją szybko zastąpić osobami, które nawet w minimalnym stopniu spełniały te wymogi. Nie bez znaczenia była kwestia lojalności wobec odrodzonego państwa polskiego. Symptomatyczna jest historia kariery zawodowej Eugeniusza Pogody

---

cheydy, w: *O polski Śląsk – Tadeusz Michejda, Władysław Michejda*, red. W. NAGENGAST, Kat. 2000, s. 27–62; J. ZAWADZKI, *Architekt Zygmunt Gawlik 1895–1961. Szkic biograficzny*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 1994, T. 10, s. 213–238; F. BURNO, *Zygmunt Gawlik (1895–1961). Architekt katedry katowickiej*, Kat. 2003; M. WIŚNIEWSKI, *Ludwik Wojtyczko. Krakowski architekt i konserwator zabytków pierwszej połowy XX w.*, Kr. 2003; R. SOLEWSKI, *Franciszek Mączyński (1874–1947). Krakowski architekt*, Kr. 2005; R. SOLEWSKI, *Franciszek Mączyński i wspólnota sztuk w architekturze miasta. Realizacja idei „Gesamtkunstwerk” we wczesnej twórczości krakowskiego architekta*, „Rocznik Krakowski” 1995, s. 97–116; R. SOLEWSKI, *Stary Kraków Franciszka Mączyńskiego*, „Rocznik Krakowski” 1996, s. 117–138.

⁵ Zob. m.in. D. GŁAZEK, *Budynek Muzeum Śląskiego w Katowicach w dwudziestoleciu międzywojennym*, w: *Z dziejów sztuki Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego*, red. E. CHOJECKA, Kat. 1982, s. 27–34; H. SUROWIAK-KUSIDŁOWA, *Wnętrza reprezentacyjne gmachu Urzędu Wojewódzkiego i Sejmu Śląskiego w Katowicach. Wybrane zagadnienia*, w: *Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych*, red. E. CHOJECKA, Kat. 1999, s. 227–251; D. GŁAZEK, A. LINERT, K. KRZYŻANOWSKA-RUBIN, *Miejski Dom Ludowy w Chorzowie w latach 1934–1939. Zarys działalności*, w: „Zeszyty Chorzowskie” 2002, T. 7, red. Z. KAPAŁA, s. 66–137; D. GŁAZEK, *Michejda Tadeusz*, w: ChSB 2007, T. 1, red. Z. KAPAŁA, s. 267–268.

(1887–1929), inżyniera, absolwenta politechniki w Monachium. Gdy starał się o pracę na Śląsku, jego ówczesny pracodawca, wojewoda poznański, z pewną dozą ironii napisał: „Pan Pogoda jest dobrym urzędnikiem administracyjnym, prace jednakowoż jego architektoniczne i projekta dawne pozostawiają niejedno do życzenia – jest i pilnym i sumiennym w badaniu rachunków. [...] Ponieważ p. P. jest z pochodzenia Ślązakiem uważam, że nie powinno mu się robić trudności służenia swej ściślejszej ojczyźnie”⁶. Pomimo nienajlepszych referencji, w latach 1922–1925, zapewne ze względu na braki kadrowe, był kierownikiem Wojewódzkiego Urzędu Budowlanego w Katowicach. Widowym dowodem przeciętnego talentu mogą być domy urzędnicze jego autorstwa postawione przy ul. Jagiellońskiej i Reymonta w Katowicach w 1924 r.

Województwo śląskie było bardzo atrakcyjnym miejscem pracy dla architektów. Jeden z nich, Lucjan Sikorski, tak tłumaczył powody przyjazdu na Śląsk swojemu współpracownikowi Pawłowi Lubinie: „Powiem Panu dlaczego wybrałem Katowice. Bo co prawda w mieście takim, jakim są Katowice, nie ma co szukać, jakby się zdało. Był Poznań, Kraków, Lublin i inne miasta. Mogę Panu powiedzieć, że właśnie w Polsce są tylko dwa miasta, które mają wielką przyszłość. To właśnie Warszawa, drugie miasto Katowice”⁷. Potwierdzeniem tego założenia była duża liczba przyjeżdżających na Śląsk wybitnych indywidualności twórczych. Niektórzy przybywali tylko na kilka lat, inni na kilkanaście. Dużą rolę w tym procesie odgrywała koniunktura budowlana. Nawet w latach kryzysu, dzięki długoterminowym pożyczkom, np. tzw. pożyczce amerykańskiej, nie przestawano budować. Architekci na Śląsku zarabiali więcej niż w innych rejonach Polski, darzono ich szacunkiem, a o wysokim statusie zawodu może świadczyć fakt, że wielu posiadało własny samochód. Z drugiej strony duża rotacja fachowców wiązała się m.in. z ograniczeniami kadrowymi w okresie Wielkiego Kryzysu. Redukcja etatów objęła takich architektów, jak: Jan Zarzycki, Tadeusz Kozłowski czy Maria Wroczyńska. Ci, którzy nie znaleźli zatrudnienia w urzędach państwowych, wyjeżdżali „za chlebem” najczęściej do Warszawy. Także II wojna światowa zmuszała do migracji i emigracji. Karol Schayer po dramatycznej wędrówce po Europie osiadł w Tel Awiwie. Nieliczni, m.in. Tadeusz Łobos, Zbigniew i Wanda Rzepeccy, Kazimierz Sołtykowski, wrócili do Katowic i również po wojnie działali na Śląsku, współtworząc środowisko miejscowych architektów.

W literaturze przyjęło się, że śląska architektura międzywojenna, po konkursach na gmach Sejmu Śląskiego i katedrę w Katowicach, związana

⁶ APK, UWŚL, sygn. P-407.

⁷ Niepublikowane wspomnienia Pawła Lubiny, współpracownika Lucjana Sikorskiego w katowickim magistracie.

była przede wszystkim z absolwentami Politechniki Lwowskiej. Do czołowych reprezentantów tej grupy należał Tadeusz Michejda, który jako mieszkaniec Śląska Cieszyńskiego wykształcił się we Lwowie i około 1924 r. powrócił na Śląsk, gdzie w 1925 r. założył Związek Architektów. Jego charyzmatyczna osobowość oraz argumenty dotyczące możliwości kariery na Śląsku przyciągnęły do Katowic liczną grupę znajomych, w tym najwierniejszych przyjaciół ze studiów. Wspólnie założyli klub formistów „Hu-Hu”, którego zebrania odbywały się w willi Michejdy w Katowicach. Na zdjęciu opublikowanym przez Ewę Stachurę widnieją jego członkowie, m.in. architekci: Jan Bienkowski, Karol Schayer, Tadeusz Michejda, Tadeusz Łobos, Wanda Petelska-Rzepecka, Witold Kłębkowski, Zbigniew Rzepecki oraz Tadeusz Kozłowski (zob. fot. 1). Co znamienne, wśród nich znajduje się jeden nie-lwowianin – Kazimierz Sołtykowski. Przedstawiona na fotografii ceremonia koronacji Le Corbusiera ma charakter symboliczny – wymienieni twórcy od połowy lat 20. reprezentowali awangardowy kierunek architektury.

Również prześledzenie biogramów pozwala zauważyć, iż po 1925 r. w lokalnym środowisku architektów przeważali absolwenci Politechniki Lwowskiej. Jak wspomniałam, ich twórczość w większości przypadków wyróżniają rozwiązania awangardowe. Należy jednak uważać, aby skoncentrowanie się na dominacji grupy związanej z Lwowem nie stało się podstawą niebezpiecznych generalizacji. W najnowszych opracowaniach niemal każdego zasłużonego twórcę śląskiego określa się jako reprezentanta „szkoły lwowskiej”. Sytuacja jest jednak o wiele bardziej złożona. Po 1918 r. na terenie województwa śląskiego działali absolwenci politechnik niemieckich (Eugeniusz Pogoda, Lucjan Sikorski), politechniki w Gdańsku (Henryk Schmidtke, Odo Litawski), Warszawie (Leon Dietz d’Arma, Władysław Schwarzenberg-Czerny, Jan Bienkowski czy Marian Hełm-Pirgo), a nawet Wyższej Szkoły Budowlanej w Krakowie ze Stanisławem Tabeńskim i z Kazimierzem Sołtykowskim na czele. Niektórzy, np. Leon Dietz d’Arma, mieli również za sobą edukację na Wydziale Architektury kierowanym przez Adolfa Szyszko-Bohusza przy Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. W związku z powyższym najwybitniejsze przykłady śląskiego modernizmu nie są wyłącznie dziełami „szkoły lwowskiej”. Dowodzą tego gmachy Banku Gospodarstwa Krajowego w Katowicach projektu Stanisława Tabeńskiego i Józefa Rybickiego oraz katowicki kościół garnizonowy według projektu Leona Dietz d’Army i Jana Zarzyckiego. W wielu budowlach widać silne związki architektury Katowic i Krakowa: wystarczy porównać katowickie realizacje Mariana Łobodzińskiego z krakowskimi rozwiązaniami Ludwika Wojtyczki.

W latach 30. do Katowic i pobliskich miast docierały dzieła uznanych reprezentantów innych środowisk twórczych. Na ogół stanowiły one pokłosie konkursów architektonicznych lub akcji budowlanych przedsiębiorstw. Szcze-

gólnie wyróżniali się architekci warszawscy: Marian Lalewicz, tandem Jadwiga Dobrzyńska i Zygmunt Łoboda czy wreszcie Edgar Norwerth. Przełomową rolę budynku Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych w Katowicach wskazywał Odorowski, jednak przy dzisiejszym stanie badań trudno ustalić, czy, a jeśli tak, to w jaki sposób inne pojedyncze realizacje oddziaływały na miejscowe, częściowo już skonsolidowane środowisko.

Wyróżnikiem lokalnego środowiska architektonicznego było stosowanie nowoczesnych konstrukcji budowlanych. Badacze, przede wszystkim Odorowski, podkreślają, iż miały na to wpływ czynniki państwowe: chęć wykreowania Katowic i Śląska na najnowocześniejsze województwo w Polsce. Dużą rolę odgrywały również kwestie społeczno-ekonomiczne; produkcja stali i zaangażowanie śląskich hut miało stać się odpowiedzią na kryzys, a budowa w założeniu tanich i łatwych w montażu domów – na powszechny brak mieszkań. Rzeczywiście, eksperymentalne, nowoczesne konstrukcje pojawiły się niemal równocześnie w Warszawie i Katowicach. Sprzyjające warunki realizacyjne przyciągnęły na Śląsk doskonałych konstruktorów. Najwybitniejszy z nich – Stefan Bryła, prawdopodobnie nigdy nie związał się ze Śląskiem. Według jego projektu powstały: konstrukcja gmachu skarbowego przy ul. Żwirki i Wigury w Katowicach (1930–1932), budynku Komunalnej Kasy Oszczędności w Chorzowie (1935–1937) oraz hala targowa przy ul. P. Skargi w Katowicach, która była pierwszą w Polsce budowlą spawaną, posadowioną na palach. Obok Stefana Bryły należy wspomnieć nieco zapomnianego inż. Henryka Griffela (ur. 1895), który był niejako „etatowym” współpracownikiem architekta Karola Schayera, prowadząc z nim nawet prywatne biuro konstrukcyjno-architektoniczne. Griffel ukończył Wydział Inżynieryjny Politechniki Lwowskiej. Doświadczenie zawodowe zdobywał m.in. przy budowie katowickiego gmachu skarbowego. Interesowały go problemy teoretyczne, prowadził doświadczenia nad konstrukcjami spawanymi, wynalazł i opatentował produkt nazwany „stal Griffel”. Jego najważniejszym dziełem była konstrukcja gmachu Muzeum Śląskiego w Katowicach. Wśród innych prac można wymienić gmach Międzynarodowego Banku Handlowego przy ul. Mielęckiego w Katowicach⁸. Istotną rolę w środowisku konstruktorów związanych ze Śląskiem odgrywał dr inż. Stefan Kaufman, wieloletni kierownik Oddziału Drogowego i Oddziału Architektoniczno-Budowlanego, naczelnik Wydziału Robót Publicznych Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego. Ukończył Wydział Inżynierii Politechniki Lwowskiej. Jest autorem projektów wielu większych mostów żelbetowych nad Wisłą: pod Nowym Bieruniem, w Wiśle i pod Górą⁹. Ze Śląskim Urzędem Wojewódzkim związany był również inny absolwent Wydziału Inżynierii Politechniki

⁸ APK, UWŚL, sygn. G-401; W. ODOROWSKI, *Architektura Katowic...*, s. 153, 155.

⁹ *Album inżynierów i techników w Polsce*, L. 1932, s. 151.

Lwowskiej – Henryk Zawadowski (1887–1930), późniejszy naczelnik Wydziału Robót Publicznych¹⁰. Do niemal zupełnie zapomnianych należy Lucjan Timofijewicz, autor konstrukcji stalowej domu mieszkalnego profesorów Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych przy ul. Wojewódzkiej w Katowicach. Jest to budowla uznana za najwcześniejszy przykład tego rozwiązania na Śląsku.

W międzywojennej architekturze województwa śląskiego widać wielokierunkowość wpływów, z silnym naciskiem na wiodące ośrodki tego czasu – Warszawę i Lwów, ale także Kraków. Jak wynika z analizy źródeł, pomimo pewnej konsolidacji środowiska na Śląsku, w okresie międzywojennym zachodziła duża rotacja twórców. Stąd zapewne wielość źródeł inspiracji i – mimo uniformizacji modernistycznych form – różnorodność środków wyrazu. Jednocześnie należy podkreślić olbrzymią rolę mecenatu państwowego, reprezentowanego przez Śląski Urząd Wojewódzki i katowicki magistrat.

Niniejszy słownik ma na celu prezentację sylwetek architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym. Zostali w nim uwzględnieni twórcy, którzy swoją obecnością lub też przez realizacje zaznaczyli się w kulturowym i materialnym obrazie miasta. Niektórzy, po przybyciu do Katowic w latach 20., związali się z nimi na stałe. Byli to m.in. Tadeusz Michejda, Tadeusz Łobos, Lucjan Sikorski, Zbigniew Rzepecki, Leon Dietz d’Arma, Kazimierz Sołtykowski, Stanisław Gruszka, Stefan Kaufman, Witold Kłębkowski, Karol Schayer, Eugeniusz Pogoda, Henryk Schmidtke, Stanisław Tabeński, Karol Tchórzewski oraz Henryk Zawadowski. Inni przebywali na Śląsku tylko czasowo i zrealizowali kilka lub zaledwie jedną budowlę. Przy tej grupie należy poczynić uwagę. Obecny stan badań nad architekturą śląską okresu międzywojennego nie pozwala na przypisanie im większej liczby budowli, można jednak założyć, że przyszłe odkrycia badawcze umożliwią przedstawienie *oeuvre* również tych twórców. Wśród nich można wymienić: Jana Bienkowskiego, Eustachego Chmielewskiego, Witolda Eyssmonta, Odonę Litawskiego, Józefa Rybickiego, Władysława Schwarzenberga-Czernego. Trzecią grupę fachowców nie wiązało ze Śląskiem ani miejsce zatrudnienia, ani zamieszkania. Jednak do włączenia tych osób do *Słownika...* upoważniają ich dzieła, które powstały na terenie Katowic i okolic. Często, tak jak w przypadku gmachów Urzędu Wojewódzkiego i Sejmu Śląskiego w Katowicach, katedry, katowickiej hali targowej czy budynku Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych, były to prawdziwe kamienie milowe w procesie rozwoju architektury miasta i regionu. Do tej grupy twórców należą: Kazimierz Wyczyński, Ludwik Wojtyczka, Stefan Żeleński, Piotr Jurkiewicz, Franciszek Mączyński, Zygmunt Gawlik, Franciszek Krzywda-Polkowski, Marian Lalewicz, Jadwiga Dobrzyńska, Zyg-

¹⁰ Ibidem, s. 144.

---

munt Łoboda, Waclaw Nowakowski, Prot Komornicki, Stanisław Brukowski, Kazimierz Wędrowski, Alfred Wiedermann, Stefan Bryła czy Adam Kuryło.

Najsłabiej zbadane pozostaje środowisko budowniczych działających w Katowicach w okresie międzywojennym. Niektórzy kontynuowali swoją działalność sprzed 1922 r. Byli to m.in. Hugo Grünfeld, Karol Krompiec, Henryk Firla, Emanuel Witt, Józef Wuzik czy Rudolf Fischer.

Informacje zgromadzone w *Słowniku...* powinny stać się zaczynem do dalszych, kompleksowych badań nad środowiskiem architektów, inżynierów oraz budowniczych na Śląsku. Wielu z nich bez wątpienia zasługuje na opracowania monograficzne.

Słownik... nie powstałby bez materialnego wsparcia Urzędu Miasta Katowice i Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego, a także życzliwości opiekunów Archiwum Urzędu Miasta Katowice – dr Urszuli Zgorzelskiej oraz Darii Gajtkowskiej. Nieocenioną pomoc otrzymałam od Teresy Kłębkowskiej-Reńskiej, Bożeny Drygas, Mariana Lubiny, Jacka Dębskiego, Piotra Szmítke, Marleny Niestrój, Wojciecha Frazika oraz George’a Arbida, którym pragnę wyrazić w tym miejscu swoją głęboką wdzięczność. Wiele ilustracji pochodzi z zasobu Narodowego Archiwum Cyfrowego. Bardzo dziękuję Panu Dyrektorowi dr. Wojciechowi Woźniakowi za udostępnienie oraz możliwość nieodpłatnej publikacji archiwalnych fotografii obiektów.